

УДК 81'25 : 811.112.2

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.philol.2025.4.9>

Тетяна КОВАЛЬОВА

кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов,
Поліський національний університет, tatkovaleva17@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6500-2547

ВІДТВОРЕННЯ РЕАЛІЙ КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ НІМЕЦЬКОЮ МОВОЮ (НА МАТЕРІАЛІ ПЕРЕКЛАДІВ ПОЕЗІЙ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА)

У статті на матеріалі німецькомовних перекладів поезій Тараса Шевченка, здійснених перекладачкою Юлією Вірґінією, проаналізовано способи відтворення реалій українського козацтва і виявлено перекладацькі прийоми, які дозволяють найбільш повно відтворити зовнішню форму, предметне значення і колорит українських історичних реалій засобами німецької мови.

З'ясовано, що найуживанішим прийомом, який застосовує Юлія Вірґінія, є комбінована реномінація (60% прикладів). Саме поєднання декількох технік дозволяє відтворити фонетичну й графічну форму мовної реалії, розкрити її поняттєве значення та передати семантико-стилістичні відтінки, які відображають національно-культурні й соціально-історичні особливості українського козацтва. Серед комбінованих прийомів трансляції реалій найбільш продуктивними виявились моделі «транскодування + експлікація», «транскодування + експлікація + функціональний аналог», «функціональний аналог + експлікація».

Прийом експлікації реалізується в 55% прикладів і майже виключно у вигляді розміщеного у виносках післятекстового коментаря, обсяг якого варіюється від одного до декількох речень. Коментар слугує ефективним способом розкриття предметно-логічного значення реалій, експлікації закладеної в них культурної інформації, а також забезпечує адекватне розуміння реалії цільовою аудиторією.

У рівній пропорції з представлені прийоми транскодування та використання функціонального аналога (53%, відповідно). Транскодування дозволяє зберегти автентичну звукову й графічну форму мовної реалії, що підкреслює її культурну унікальність і надає експресивного забарвлення. Серед видів транскодування домінує адаптивне транскодування: переважно відбувається адаптація граматичної форми мовної реалії до граматичних норм мови перекладу. Цей прийом, поруч із використанням післятекстових коментарів та функціональних аналогів, спрямований на лінгво-культурну адаптацію тексту, його наближення до культури-реципієнта і відображає прагнення перекладачки зробити реалії козацької доби близькими і зрозумілими, а текст легким для сприйняття цільовою аудиторією.

Загалом, перекладацька стратегія Юлії Вірґінії характеризується гнучкістю, поєднанням різнопланових технік, завдяки чому при збереженні автентичності реалій їй вдається досягти точності смислу й донести їхнє історико-культурне значення до представників німецькомовної культури.

Ключові слова: історична реалія, комбінована реномінація, транскодування, адаптоване транскодування, прийом експлікації, підтекстовий коментар, функціональний аналог.

Tetyana Kovalyova. RENDERING COSSACKS' REALIA INTO GERMAN (BASED ON TRANSLATIONS OF TARAS SHEVCHENKO'S POEMS)

The article, based on German-language translations of Taras Shevchenko's poems, carried out by the translator Yulia Virginia, analyzes the ways of reproducing the realia of Ukrainian Cossack culture and identifies the translation techniques that allow for the most complete reproduction of the form, meaning, and connotations of Ukrainian historical realia using the German language.

It was found that the most common technique used by Julia Virginia is combined renomination (60% of examples). It is the combination of several techniques that allows the translator to reproduce the phonetic and graphic form of the linguistic realia, reveal their conceptual meaning and convey semantic and stylistic nuances that reflect the national-cultural and socio-historical features of the Ukrainian Cossacks. Among the combined techniques for translating realia, the most productive were the models «transcoding + explication», «transcoding + explication + functional analogue», «functional analogue + explication».

The explication technique is implemented in 55% of examples and almost exclusively in the form of post-text comments placed in footnotes, the volume of which varies from one to several sentences. The comments serve as an effective way of revealing the subject-logical meaning of realia, explicating the cultural information embedded in them, and also ensuring an adequate understanding of realia by the target audience.

Transcoding techniques and the use of a functional analogue are presented in equal proportions (53%, respectively). Transcoding allows the translator to preserve the authentic sound and graphic form of the language realia, which emphasizes their cultural uniqueness and gives them an expressive-stylistic colouring. The dominant type of transcoding is adaptive transcoding: it mainly involves adapting the grammatical form of linguistic realia to the grammatical norms of the target language. This technique, along with the use of the post-text comments and functional equivalents, is aimed at the linquo-cultural adaptation of the text, bringing it closer to the recipient culture. It reflects the translator's desire to make the realia of the Cossack era familiar and understandable, and the text easy to perceive by the target audience.

In general, Julia Virginia's translation strategy is characterized by flexibility, a combination of diverse techniques, thanks to which, while preserving the authenticity of realia, she manages to achieve accuracy of meaning and convey their historical and cultural significance to representatives of German-speaking culture.

Key words: *historical realia, combined renomination, transcoding, adapted transcoding, explication technique, post-text comments, functional analogue.*

Постановка проблеми. У сучасному мовознавстві поняття «реалія» визначається як «підвид безеквівалентної лексики з національно-культурною семантикою [...], що позначає предмети та явища, специфічні для матеріальної та духовної культури країни або спільноти, та яка не має точних відповідників в інших мовах» [27, с. 91].

Пошук адекватних шляхів перекладу слів, що позначають унікальні елементи культури, побуту чи історії, вже довгий час привертає пильну увагу науковців. Методологічні основи дослідження реалій в аспекті перекладу були закладені в працях таких відомих закордонних і вітчизняних перекладачів і перекладознавців, як С. Влахов, С. Флорін, О. Л. Кундзіч, С. П. Ковганюк, І. В. Корунець, В. І. Карабан, Т. Р. Кияк, Р. П. Зорівчак та багатьох інших.

Проблемі відтворення українських реалій засобами різних мов присвячено численні розвідки сучасних дослідників. Зокрема, проблему відтворення українських реалій засобами англійської мови порушують у своїх працях М. М. Довбиш, О. В. Зосімова, В. О. Іванілова, С. М. Кришталь, О. Д. Піскун, Т. Р. Свінтковська, Т. Стоянова, О. В. Хавкіна та інші автори. Щодо перекладу українських реалій німецькою мовою, то тут варто згадати напрацювання таких сучасних вітчизняних дослідників, як Н. А. Середя, В. Базова, В. В. Стеценко, О. Ю. Тупиця, Ю. В. Ткаченко, Д. А. Шевцова, Л. С. Данцл, М. Р. Ткачівська, А. В. Панькова та інших.

Більшість науковці погоджуються, що реаліям властивий часовий колорит, і виокремлюють групу реалій, тісно пов'язану з конкретною епохою або певною спільнотою. Зокрема, відомі дослідники реалій, болгарські вчені С. Влахов і С. Флорін поділяють реалії за часовим критерієм на сучасні й історичні [3, с. 60].

Класифікуючи реалії за історико-семантичним принципом, Р. П. Зорівчак також виокремлює історичні реалії, які розглядає як «семантичні архаїзми», яким властива сема «минуле», пов'язана зі старінням референта, виходом позначуваного ним зі сфери активної суспільної практики мовного колективу» [8, с. 70–71]. Н. А. Середя вважає, що мовні реалії швидко реагують на зміни у суспільстві і що серед них «можна виокремити як реалії-неологізми, так і історизми й архаїзми» [16, с. 362].

До групи історичних реалій Є. С. Колпакова та О. Г. Гнедкова відносять «назви історичних подій, документів, а також терміни, що характеризують політичні, релігійні та соціальні утворення минулого». Відзначається, що історичні реалії, які втратили свою актуальність, становлять особливу складність, оскільки їх переклад «вимагає глибокого знання історичного контексту» [12, с. 108].

О. П. Матузкова та В. В. Марченко до культурно-історичних реалій відносять «об'єкти, пов'язані з культурними та історичними подіями, явищами та періодами», як от «назви історичних подій, архітектурні пам'ятки, мистецькі твори, що відображають культурний спадок певного народу» [27, с. 96].

Додамо, що реалії – явище багатомірне й багатозначне, тому видається цілком природним, що слова-реалії можуть мати різні види конотацій. Зокрема, історичним реаліям, які вміщують інформацію про культурну спадщину певного народу, крім хронологічного колориту досить часто притаманний також національний або місцевий колорит. Як зауважує М. І. Сливка, сема «локальність» тісно пов'язана з темпоральною семою, тому «співвідносить денотат не тільки з територією побутування конкретної національної мови, а може містити вказівку й на вужчий етнографічний чи культурно-історичний ареал» [19, с. 90].

Аналіз наукової літератури виявив, що проблема відтворення українських історичних реалій порушується у відносно невеликій кількості досліджень (див., наприклад, роботи К. Ю. Кіяниці, К. Подорожної, М. І. Сливки, О. М. Хавкіної). Здебільшого способи перекладу українських історичних реалій розглядаються в загальному контексті відтворення безеквівалентної та культурно маркованої лексики. На наш погляд, аналіз цієї специфічної групи реалій в аспекті перекладу потребує подальшого вивчення на матеріалі широкого кола текстів української й світової літератури, що й пояснює **актуальність** пропонованого дослідження.

Крім того, реалії, а саме історичні реалії є важливою складовою художнього світу Тараса Шевченка, який у багатьох своїх творах намагається досягнути історичний шлях України. Наразі вже існують праці,

в яких способи трансляції реалій розглянуто на матеріалі англо-, франко- та російськомовних перекладів творів Тараса Шевченка (див., наприклад, статті В. М. Бумби, О. В. Зосімової та О. Д. Піскун, О. І. Приймачок). Вивчення даної проблеми на матеріалі німецькомовних перекладів творів поета дасть змогу в цілому глибше осягнути лінгвістичну природу реалій та специфіку їх перекладу, а також дослідити історизм як стильову рису творчості Тараса Шевченка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У низці сучасних студій з перекладознавства увагу науковців зосереджено на аналізі способів трансляції реалій у художніх текстах. Дослідники визначають переваги й недоліки окремих перекладацьких прийомів, аналізують причини їх застосування у перекладі різних типів реалій, а також оцінюють доцільність та результативність таких прийомів у відтворенні закладеної в реаліях етнографічної й історико-культурної інформації.

Оскільки це питання вивчається дослідниками на досить різноманітному матеріалі, набір виявлених перекладацьких прийомів також виявляється доволі різноманітним, наприклад: серед способів трансляції реалій М. Р. Ткачівська виокремлює транскрипцію та транслітерацію у поєднанні із коментарем, прийоми експланації, генералізації, конкретизації, калькування, стилізації, створення одноразових відповідників із «натяком на застарілу лексику», перенесення стилістичного забарвлення на інші мовні елементи [21, с. 133]; Т. О. Мороз розглядає такі способи: транскрипція, транслітерація та власне переклад, що реалізується шляхом введення неологізму (кальки, напівкальки, семантичного неологізм), приблизного перекладу (гіпонімічного перекладу, функціонального аналогу, описового перекладу), контекстуального перекладу [14, с. 66]; Д. А. Шевцова, Л. С. Данцл виявляють такі прийоми, як транскрипція, транслітерація, калькування, субституція, контекстуальна заміна та описовий переклад [24; 25, с. 129]; С. Г. Волкова констатує вживання транскрипції (транслітерації), калькування, опису, пояснення або тлумачення, перерозподілу значення безеквівалентної лексичної одиниці, контекстуального перекладу та поєднання способів перекладу, як от транслітерації та напівкалькування; описового перекладу, повного або напівкалькування [4, с. 17–18]; В. Базова розглядає транскрипцію, переклад (заміни), приблизний переклад, контекстуальний переклад [2, с. 19]; К. Подорожна констатує, що при відтворенні українських

історичних реалій засобами німецької мови перекладачі вдаються до транскрипції та транслітерації, гіперонімічного перейменування, прийому дескриптивної перифрази, комбінованої реномінації, контекстуального перекладу, контекстуального розтлумачення [15, с. 154–155].

На думку О. М. Хавкіної й К. І. Корінь, усі способи, які використовуються в перекладацькій практиці для передання реалій, можна звести до чотирьох основних: транскрипції й транслітерації, калькування, використання аналога або приблизного відповідника, а також тлумачення або описового перекладу [23, с. 109].

Слід додати, що для досягнення більшої точності відтворення реалій та глибшого розуміння їхніх культурно-специфічних особливостей реципієнтом перекладачі вдаються до методу комбінованої реномінації – поєднання різних прийомів. Зокрема, дослідники вказують на комбінацію транскрипції та транслітерації з подальшим описом значення [6, с. 144; 9; 10, с. 124; 13, с. 128]; функціонального аналога з описом та поясненням [13, с. 128]; транскрипції або калькування й описового перекладу [16, с. 363]; калькування та транслітерації, транслітерації та аналога, транслітерації та описового перекладу [23, с. 111–112].

Розглядаючи українські історико-культурні реалії у співвідношенні із культурними концептами, М. І. Сливка зазначає, що найпоширенішим способом їх вербальної фіксації в англійських перекладах є комбінована реномінація, як то поєднання транскрибованого слова із терміном-інтернаціоналізмом або описовою номінацією, чи одночасне поєднання трьох способів – транскрипції, лексико-семантичного відповідника та калькованого перекладу. На думку дослідниці, це «відкриває ширші можливості для побудови та верифікації гіпотетичних інтерпретацій» [19, с. 90].

Кількісні показники, отримані дослідниками, також демонструють значні коливання. Так, до найуживаніших способів трансляції реалій більшість вчених відносять прийом транскодування. Також серед найбільш поширених прийомів відзначають методи уподібнення (субституції / використання функціонального аналога) [9, с. 244; 25, с. 129–131; 2, с. 19; 20, с. 430]; та контекстуальних заміни (ситуативних відповідників) [9, с. 244; 4, с. 18]. Щодо відтворення реалій за допомогою описового методу, пояснення й тлумачення, то фіксується як порівняно висока [9, с. 244; 2, с. 19; 20, с. 430]; так

і порівняно низька частота їх використання [25, с. 129–131; 4, с. 18].

У своєму дослідженні, порівнюючи різні версії перекладу художнього твору, К. Подорожна робить висновок, що частотність використання тих чи інших засобів безпосередньо залежить від перекладацької стратегії: так, наприклад, вибір на користь стратегії одомашнення (адаптації до культури реципієнта) спричиняє широке використання коментарів-пояснень у зносках, тоді як дотримання стратегії відчуження (збереження чужості мови) зумовлює домінування прийому транскрибування [15, с. 155].

На вибір способу перекладу реалій можуть впливати багато факторів, як об'єктивних, мовно-системних, пов'язаних з можливостями мови перекладу, наявними у мові ресурсами, жанром тексту, характером самої реалії, її місцем у системі вихідної та цільової мов, значимістю реалії в контексті, так і суб'єктивних, як то індивідуальний перекладацький стиль, індивідуальні стратегії перекладача у відтворенні реалій тощо.

Постановка завдання. Мета нашого дослідження – виявити способи перекладу, які дозволяють найбільш повно відтворити зовнішню форму, предметно-логічне значення і колорит українських історичних реалій засобами німецької мови.

Основними завданнями статті є: 1) проаналізувати способи відтворення українських історичних реалій у тексті перекладу; 2) виявити фактори, які зумовлюють труднощі при відтворенні українських історичних реалій німецькою мовою; 3) визначити особливості індивідуального підходу перекладача до подолання викликів перекладу.

Об'єктом дослідження є українські історичні реалії козацької доби, відображені у німецькомовних перекладах поезій Тараса Шевченка. Предмет дослідження становлять прийоми відтворення українських історичних реалій засобами мови перекладу. Матеріалом дослідження слугували поезії Тараса Шевченка та їх переклади, здійснені німецькою поетесою й перекладачкою Юлією Вірґінією, що увійшли до її збірки «Ausgewählte Gedichte von Taras Schewtschenko» (1911 р.).

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесі перекладацького аналізу було проаналізовано способи відтворення засобами німецької мови 15 українських реалій, що відображають унікальні особливості життя українського козацтва. Предметна класифікація досліджуваних реалій дозволяє об'єднати їх у такі тематичні групи: етнічними (*запорожці*); лексеми на позначення

соціально-культурного й військово-політичного статусу (*козак, гетьман, отаман, кобзар*); атрибути влади козацьких старшин (*булава, бунчук*); номінації побутових реалій (*шапка, чуприна, китайка, мед-горілка*); назви засобів пересування (*байдак*); лексеми, що репрезентують особливості поховального обряду (*могила*); назви споруд (*курінь, шинок*).

Розглянемо способи відтворення зазначених мовних реалій у перекладах Юлії Вірґінії. Одним із часто вживаних прийомів, якими послуговується перекладачка, є прийом транскодування. Транскодування, за визначенням В. І. Карабана, є відтворенням звукової або графічної форми слова вихідної мови засобами абетки мови перекладу [11, с. 282]. Виокремлюють такі види транскодування, як транскрибування (відтворення звукової форми слова вихідної мови); транслітерування (відтворення графічної форми слова вихідної мови); змішане транскодування (поєднання елементів транскрибування з елементами транслітерування); адаптивне транскодування (адаптація форми слова до фонетичної та/або граматичної структури мови перекладу) [25, с. 129–130].

Прикладом застосування адаптивного транскодування може бути переклад лексеми «козак»: «*Тече вода в синє море, / Та не витікає; / Шука козак свою долю, / А долі немає*» («Думка» [22]). – «*Fließt ins blaue Meer das Wasser, / Hört nicht auf zu fließen; / Jagt dem Glück nach der Kosake, / Will kein Glück ihm sprießen*» [26, с. 37].

Для перекладу історизму «козак» використано наявний у німецькій мові словниковий відповідник «Kosak», граматичну форму якого перекладачка дещо модифікує, додаючи морфему -e. Така трансформація адаптує іншомовну лексему до граматичної структури німецької мови, оскільки співвідносить її з іншими іменниками чоловічого роду, що позначають особу і мають таке саме закінчення (*Junge, Neffe, Kollege, Kunde*), і робить її звучання більш звичним для носіїв мови.

Той факт, що у перекладі зберігається графічний образ українського слова-реалії, створює певний експресивний ефект – у контексті слів рідної мови таке слово «виділяється як чуже, надає предмету, який воно позначає, конотацій небуденності, оригінальності» [17, с. 80]. Проте, щодо смислового змісту реалії можна стверджувати, що переклад не відображає в повній мірі її семантико-стилістичного значення. В «Академічному тлумачному словнику української мови» (1970–1980) поняття «козак» отри-

мує таке визначення: «На Україні в XV–XVIII ст. – вільна людина з кріпосних селян або міської бідноти, що втекла на південні землі України й брала участь у визвольній боротьбі проти татаро-турецьких і польських загарбників» [1]. Німецька лексема «Kosak» позначає члена організованої військової групи, які часто використовувалися в царській Росії для охорони кордону («Angehöriger einer militärisch organisierten und oft bei der Grenzsicherung eingesetzten Bevölkerungsgruppe im zaristischen Russland» [28]), або озброєного легкого вершника у царській Росії («bewaffneter leichter Reiter im zaristischen Russland» [28]). Таким чином, значення лексеми «Kosak» не співпадає із трактуванням цього поняття в українській культурі, тому без додаткового роз'яснення реалія залишається не до кінця зрозумілою для пересічного німецького читача.

Наступний приклад цікавий тим, що перекладач відмовляється від використання існуючого традиційного відповідника на користь іншого варіанта: «*A попереду отаман / Веде, куди знає*» («Іван Підкова» [22]). – «*Und der Hetman vorn im Boote / Weiß, wohin er's leitet*» [26, с. 42]; «*He в Синопу, отамани, / Панове-молодці, / А у Царград, до султана, / Поїдемо в гости!*» («Іван Підкова» [22]). – «*Nach Sinope nicht, Hetmans Ihr, / Und Ihr jungen Helden, – / Nein, beim Sultan selbst als Gäste / Wollen wir uns melden!*» [26, с. 43].

Реалія «отаман» позначає «виборного або призначеного ватажка козацького війська», а також «представника козацької адміністрації у населених пунктах» [1]. За семантичним обсягом українська лексема «отаман» співвідноситься із німецьким відповідником «Ataman», у значенні якого виокремлюються аналогічні семантичні ознаки: «вільно обраний очільник громади та козацького війська» («frei gewählter Stammes- und militärischer Führer der Kosaken» [28]). Проте, у перекладі Ю. Віргінією вжито іменник «Hetman», який має інший відповідник в українській мові («гетьман»). З історичної точки зору, поняття «отаман» і «гетьман» в українській культурі не є рівнозначними, оскільки гетьман був політичним лідером держави і мав значно ширші повноваження, що відображено у словниковій дефініції лексеми «гетьман»: «начальник козацького війська та верховний правитель України» [1].

На нашу думку, така контекстуальна заміна може бути пояснена без прив'язки до реального історичного контексту, а лише контекстом самого твору, в якому йдеться не про

достовірність історичної постаті Івана Підкови, який, як відомо, ніколи не був гетьманом, а про узагальнений і дещо гіперболізований та ідеалізований образ запорозького козака, відомого надзвичайною мужністю та трагічною долею. На цей факт вказує Михайло Возняк, аналізуючи літературну атмосферу «Івана Підкови»: ««Іван Підкова» написаний 1839 р., а «Гамалія» 1842 р. Якщо Шевченко в такому короткому протязі часу говорить про Підкову раз як про отамана, а другий раз як про гетьмана, й така деталь промовляла б за тим, що в Шевченка маємо діло не з історичною особою, а з поетичною постаттю» [5, с. 306]. Додамо, що Юлія Віргінія переклала обидві поеми Тараса Шевченка на німецьку мову і, ймовірно, знала про ці розбіжності у назвах та здійснила вибір на користь номінації «гетьман», яка надає образу героя ще більшої величі.

За відсутності традиційного відповідника для найповнішого відтворення української реалії німецькою мовою можуть бути поєднані кілька прийомів перекладу, наприклад: «*Було колись – в Україні / Ревіли гармати; / Було колись – запорожці / Вмилі панувати*» («Іван Підкова» [22]). – «*Einstens brüllten die Kanonen / Rings in der Ukraine; / Herrschte dort der Saporoger / Tapfere Gemeinde!*» [26, с. 40]. Етнонім «запорожці» – історичну назву українських козаків – перекладено методом адаптивного транскодування; до транслітерованої частини слова додано суфікс *-er*, який у німецькій мові може вказувати на приналежність особи до певного географічного регіону (*der Berliner, der Münchner*).

Щоб зберегти історично-культурне значення реалії, транслітерація доповнюється підтекстовим перекладацьким коментарем, в якому пояснюється значення етноніма «Saporoger» («D. i. wörtlich die südlich der Wasserfälle, der sogenannten «Schnellen» des Dnjipr wohnenden freien Kosaken» [26, с. 40]) та надається історична довідка щодо поселень запорозьких козаків на важкодоступному острові Хортиця: «*Dieselben hatten unter Aufführung eines Hetman in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts die wegen der gefährlichen Stromschnellen unzugängliche Insel Chortycia sich zur neuen Heimat gewählt. Sie wussten während mehrerer Jahrhunderte ihre Unabhängigkeit zu wahren*» [26, с. 40]. Такий прийом запобігає втраті національно-культурного значення реалії та робить її зміст зрозумілим для не-носіїв мови.

Поєднання транскодування та прийому експлікації спостерігаємо ще в одному прикладі: «*Брати, будем жити, / Будем жити,*

вино пити, / Яничара бити, / А курені кили-
мами, / Оксамитом крити» («Гамалія»
[22]. – «*Laßt uns leben, Türken knebeln, /
Schlürfen Saft der Reben / Den Kurèn mit
Seide schmücken / Und mit Prunkgeweben!*»
[26, с. 50].

При відтворенні української реалії
«куринь» застосовано поєднання трансліте-
рації та транскрибування. Маркований наго-
лос наближує звучання слова у перекладі до
оригіналу і водночас надає йому екзотич-
ного забарвлення. Прийом транскодування
доповнюється прийомом експлікації. У під-
текстовому коментарі пояснюється значення
реалії «куринь» як споруди, що слугувала
житлом для козаків окремої частини війська:
«Das verschanzte Lager der Saporoger, ihre
sogenannte «Sitsch», zerfiel in 38 Abteilungen,
deren jede einen Kurèn, d.i. Kaserne bildete»
[26, с. 51]. До того ж у коментарі для уна-
очнення вжито добре знайомий носіям мови
іменник «Kaserne», який має подібне зна-
чення: «Gebäudekomplex für die dauernde
Unterkunft von Truppen» [28]. Аналог викли-
кає в уяві читача знайомий візуальний образ і
полегшує сприйняття іншомовної реалії.

Комбінацію прийомів «адаптивне тран-
скодування + експлікація + функціональ-
ний аналог» застосовано для перекладу
реалії «кобзар»: «Лягла спочить... А тим
часом / Виросла могила, / А над нею орел чор-
ний / Сторожем літає, / І про неї добрим
людям / **Кобзари** співають» («Думи мої, думи
мої» [22]). – «*Freiheit sank zur Ruh, indessen /
Wachsen die Kurhane / ... Und von ihr, ach, die
Kobsaren / Guten Seelen singen*» [26, с. 32].

Спостерігаємо, що транслітерована назва
«Kobsaren» отримує типове для іменників
німецької мови закінчення множини -en.
У коментарі передано вигляд поширеного
серед кобзарів музичного інструменту кобзи
(«... «Kobse», einer Art Mandoline»); змаль-
овано зовнішність та уклад життя кобзарів
(«Nationalsänger, die mit ihrer «Kobse», einer
Art Mandoline, das ganze Land durchziehen
[...] Sie waren oft blind»); їхню роль у збе-
реженні культурної спадщини народу
(«Sie sind [...] die einzigen Aufbewahrer der
Volkslieder, auch selbst Dichter, zugleich eine
lebendige Zeitung...») та піднесенні бойо-
вого духу козацького війська («... und stets
große Patrioten, die mit ihren Liedern den Mut
den kämpfenden Kosaken aufrecht hielten»)
[26, с. 32]. Зазначимо, що для відтворення
реалії «кобза» використано функціональний
аналог «Mandoline» – назва струнного щип-
кового інструмента, добре відомого у країнах
Західної Європи.

Розглянемо групу реалій, відтворення
яких базується на використанні методу упо-
дібнення (субституції) за допомогою іншо-
мовних аналогів. Як зауважують Т. Стоянова
і А. Шевченко, застосування цього прийому
є виправданим тоді, коли «термін є настільки
культурно-специфічним, що найпростіше
використати найближчий можливий куль-
турний еквівалент – функціональний еквіва-
лент», тобто слово з аналогічним значенням,
яке «дасть загальне уявлення про складне
поняття у мові оригіналу» [20, с. 425].

Прикладом застосування аналога є пере-
клад історично– й етномаркованої реалії
«байдак» («великий човен, яким плавали по
річках і морю» [1]). Перекладачка викорис-
товує добре знайомі реципієнтам поняття
«Boot» та «Kahn»: «*А нуте, хлоп'ята, / На
байдаку! Море грає – / Ходім погуляти!*»
(«Іван Підкова» [22]). – «*Holla, Kameraden, /
Boote her! – das Meer spielt brausend, / Und
zum Tanz zu laden!*» [26, с. 42]; «*І Дніпр
укрили байдаки, / І заснівали козаки*» («Гамалія»
[22]). – «*Den Dnjipr bedeckte Kahn und
Kahn. Kosaken aber stimmten an*» [26, с. 46].

Засвідчено також випадок одночасного
використання обох функціональних анало-
гів: «*Руйнують мури, срібло, злото / Несуть
шапками козаки / І насипають в байдаки*»
(«Гамалія» [22]). – «*Sie stürzen Mauern, –
Goldesmünze / Sie hoch in Schapken häufen an /
Und füllen damit Boot und Kahn*» [26, с. 50].

Зазначимо, що обидва аналоги відрізня-
ються від похідної лексеми семантичною
ознакою «розмір», оскільки позначають невелике
судно: «Boot» – «*kleines, meist offenes
Wasserfahrzeug*» [28]; «Kahn» – «*kleines,
offenes, flaches Boot zum Rudern oder Staken*»
[28]. Реалія «байдак», навпаки, позначає
великий човен «довжиною 30–60 метрів і
вантажопідйомністю до 200 тонн», що вико-
ристовувався «запорозькими козаками як вій-
ськове судно, а також для перевезення ванта-
жів по Дніпру та його притоках» [7]. Таким
чином, можна стверджувати, що в даному
випадку аналоги не передають всієї повноти
значень даної реалії і створюють не зовсім
правильне уявлення про характер предмета,
який позначають.

Методом уподібнення відтворені також
реалії, які позначають атрибути влади очіль-
ників запорозьких козаків:

«*Не хотілось в снігу, в лісі, / Козацьку гро-
маду / З булавами, з бунчуками / Збирать
на пораду*» («Думи мої, думи мої» [22]). –
«*Wollt' im Schnee nicht die Kosaken / Mit
dem Feldherrnstabe / Und dem Roßschweif
einberufen / Dort zum Kriegesrate*» [26, с. 31].

Історична реалія «булава» перекладається за допомогою хронологічно маркованої (застарілої) лексеми «Feldherrnstab» (маршальський жезл), що також позначає зниклу реалію минулого і викликає у німецькомовного читача схожі асоціації, що й у носія мови. Проте, між українською мовною реалією та її функціональним аналогом спостерігаємо семантичні розбіжності. Так, словник Duden репрезентує досить лаконічне визначення іменника «Feldherrnstab» як атрибута статусу полководця: «äußeres Zeichen der Feldherrnwürde» [28]. В українських лексикографічних джерелах відображено більш конкретизовану функцію булави як «символу влади запорозьких кошових отаманів і гетьманів України» [7]. Усунути ці семантичні розбіжності допомагає короткий коментар перекладачки, в якому експліковано значення булави як атрибута влади козацьких старшин: «Abzeichen des Kosakenataman» [26, с. 31].

Для перекладу реалії «бунчук», що в українській мові позначає булаву «з металевою кулькою на кінці і прикрасою-китицею з кінського волосу», яка використовувалась «як ознака влади гетьманів» [1], також вжито функціональний аналог – іменник високого стилю «Rossschweif». Цей прийом доповнюється коментарем, в якому деталізується зовнішній вигляд бунчука та роз'яснюється його значення шляхом зіставлення з добре відомим читачеві поняттям – стягом: «Diese an hohen Stangen angebrachten Rossschweife hatten beim Kosakenheer die selbe Bedeutung wie heutzutage unsere Fahnen» [26, с. 31]. Застосований прийом сприяє візуалізації образу, перетворенню абстрактних уявлень у зрозумілі реципієнту зорові форми.

Серед реалій минулого, відображених у творах Тараса Шевченка, важливу роль відіграє реалія «могила» – «високий насип на місці давніх поховань» [1]. Зі стародавніх часів й донині вони залишаються характерним елементом степового ландшафту України, сприймаються як символи минулого і викликають сильний емоційний відгук. У народній пам'яті ці могили пов'язують з козаками: існує вірування, згідно з яким «козаки ховали покійників під високими могилами, які ніби наносили шапками» [18].

Розглянемо застосовані способи перекладу слова-реалії «могила»: «Дніпр широкий – море, / Стен і стен, режуть пороги, / І **могили** – гори» («Думи мої, думи мої» [22]). – «Dnjiprwellen jagen / Meerbreit hin ... die Schnellen tosen – / Hoch **Kurhane** ragen!» [26, с. 31-32].

Для перекладу вжито аналог, синонімічну лексему «Kurgan», значення якої – могильний насип у Східній Європі («Hügelgrab in Osteuropa» [28]). Зазначимо, що перекладачка також застосовує адаптоване транскриптування – заміну літери «g» у слові «Kurgan» на літеру «h» «Kurhan», що точніше відтворює звучання слова в українській мові.

Для повного відтворення національно-культурного колориту реалії «могила» додано розлогий коментар, в якому згадуються народні вірування в те, що в таких могилах поховані загиблі козаки («In ihnen liegen die in den Kriegen gegen die Tataren usw. gefallenen Kosaken zu Tausenden begraben» [26, с. 31]), та акцентується значення реалії у творчості поета та в цілому в українській культурі як символу героїчного минулого й козацької слави («Diese Grabhügel sind für Taras... und für alle Ukrainer Symbole der herrlichen freien Vergangenheit, des Kosakenruhms» [26, с. 31].

В інших випадках реалію «могила» репрезентовано за допомогою прийому дескриптивної перифрази: «Панували, добували / І славу, і волю; / Минулося — осталися / **Могили** на полі» («Іван Підкова» [22]). – «Kämpfte ruhmvoll für die Freiheit / In manch blut'gen Fehden, – / Ach, vorbei! nur **Steppengräber** / Uns davon noch reden» [26, с. 40];

«Високії ті **могили**, / Де лягло спочити / Козацькеє біле тіло, / В **кумайку** повите» («Іван Підкова» [22]). – «Jene hohen **Hünengräber**, / Wo die Ruh gefunden / der Kosaken bleiche Leiber / **Rot mit Seid' umwunden**» [26, с. 41].

Як описовий зворот функціонують німецькі складні іменники, що відображають місце розташування могил («Steppengräber»), їхній розмір і форму («Hünengräber»).

У наведеному прикладі прийом дескриптивної перифрази застосовано і для відтворення реалії «китайка», яка первісно позначала «густу, переважно синю шовкову тканину, яку завозили з Китаю, потім – бавовняну тканину, яку виробляли в Росії» [1]. Описовий вираз «Rot mit Seid'» доповнюється коментарем, в якому описано використання тканини у похованні полеглих у боях козаків («Es war Sitte, die Leichname der im Krieg Gefallenen in Tüchern von roter, chinesischer Seide zu bestatten»), а також для відзнаки за видатні подвиги на полі бою («Rote Stoffe [...] galten allgemein als Belohnung für ausgezeichnete Kriegstaten») [26, с. 41]. Поєднання дескриптивної перифрази і коментаря дозволяє зберегти денота-

тивне значення реалії і разом з тим передати її культурно-історичне забарвлення.

Висновки. Отже, проведений аналіз дозволяє дійти таких висновків і узагальнень. За нашими спостереженнями, найуживанішим прийомом, який Юлія Вірґінія застосовує для перекладу реалій українського козацтва, є комбінована реномінація (60% прикладів), оскільки саме поєднання декількох технік дозволяє відтворити зовнішню форму мовної реалії, передати її предметне значення та ті семантико-стилістичні відтінки, які відображають національний колорит і соціально-історичні особливості козацької доби. Серед комбінованих прийомів трансляції реалій найбільш продуктивними виявились моделі «транскодування + експлікація», «транскодування + експлікація + функціональний аналог», «функціональний аналог + експлікація».

Приєм експлікації реалізується в 55% прикладів і майже виключно у вигляді післятекстового коментаря, обсяг якого варіюється від одного до декількох речень. Коментар слугує ефективним способом розкриття понятійного змісту реалій, декодування закладеної в них культурної інформації, а також забезпечує адекватне розуміння реалії цільовою аудиторією.

У рівній пропорції представлені прийоми транскодування та використання функціо-

нального аналога (53%, відповідно). Транскодування дозволяє зберегти автентичну звукову й графічну форму слова-реалії, що підкреслює її культурну унікальність і надає експресивного забарвлення. Серед видів транскодування домінує адаптивне транскодування (переважно адаптація граматичної форми мовної реалії до граматичних норм мови перекладу). Разом із використанням післятекстових коментарів та функціональних аналогів цей прийом спрямований на лінгво-культурну адаптацію тексту, його наближення до культури реципієнта і відображає прагнення перекладачки зробити козацькі реалії більш близькими і зрозумілими, а текст легким для сприйняття цільовою аудиторією.

Загалом, перекладацька стратегія Юлії Вірґінії характеризується гнучкістю, поєднанням різнопланових технік, завдяки чому при збереженні автентичності реалій їй вдається досягти точності смислу й донести їхнє історико-культурне значення до представників німецькомовної культури.

Проведене дослідження не торкається всіх аспектів проблеми перекладу реалій. Перспективи розвитку даної теми ми вбачаємо у проведенні подальших розвідок щодо способів трансляції українських історичних реалій засобами інших мов, зокрема англійської, а також у проведенні порівняльного аналізу перекладів, здійснених кількома авторами.

Література:

1. Академічний тлумачний словник української мови (1970-1980) URL: <http://sum.in.ua/> (дата останнього звернення: 24.12.2025).
2. Базова В. Особливості перекладу національно-маркованої лексики (на матеріалі німецьких перекладів творів М. Гоголя). *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. К., 2014. № 29. С. 18–27.
3. Влахов С. И., Флорин С. П. Непреводимото в превода. София, България. Наука и изкуство. 1990. 365 с.
4. Волкова С. Г. Реалії та особливості їх перекладу в літературі. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2021. Т. 32 (71), № 2. Ч. 2. С. 15–19.
5. Возняк М. Літературна атмосфера «Івана Підкови» Т. Г. Шевченка. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2014. Вип. 50. С. 295–312.
6. Довбиш М., Свінтковська Т. Шляхи перекладу етномаркованої лексики. *ЛОГОС. Мистецтво наукової думки*. 2019. № 3. С. 122–124.
7. Енциклопедія історії України. URL: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=F&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU> (дата останнього звернення: 24.12.2025).
8. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад: на матеріалі англійських перекладів української прози. Львів : Вид-во при Львів. ун-ті, 1989. 214 с.
9. Зосімова О. В., Піскун О. Д. Способи відтворення реалій в англійських перекладах поем Тараса Шевченка «Катерина» та «Наймичка». *Лінгвістичні дослідження : Зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди*. 2018. Вип. 48. С. 244–251.
10. Іванілова В. О., Кришталь С. М. Інтерпретація фонових знань в процесі перекладу (на матеріалі повісті М. О. Булгакова «Собаче серце» та його перекладу англійською мовою). URL: <https://www.jvestnik-sss.donnu.edu.ua>. (дата останнього звернення: 24.12.2025).
11. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми. В. : Нова книга, 2004. 576 с.
12. Колпакова Є. С., Гнедкова О. Г. Особливості класифікації слів-реалій. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2024. Т. 35 (74), № 6. С. 107–114.

13. Лемещенко-Лагода В. В. Національно маркована лексика: проблема визначення та специфіка лексикографічного опрацювання в шотландсько-англійських словниках. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2021. № 48, Т. 1. С. 126–129.
14. Мороз Т. О. Специфіка перекладу культурно маркованих одиниць. *Молодий вчений*. 2018. № 4.4 (56.4). С. 64–68.
15. Подорожна К. Порівняльний аналіз відтворення українських історичних реалій засобами німецької мови у перекладах історичної повісті І. Я. Франка «Захар Беркут». *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2015. Вип. 14. С. 151–156.
16. Серета Н. А. Культурно-маркована лексика в мові оригіналу й перекладу. *Збірник статей IV Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні питання лінгвістики, професійної лінгводидактики, психології і педагогіки вищої школи»* (м. Полтава, 7-8 листопада 2019 р.). Полтава: Вид-во «Астрая». 2019. С. 358–364.
17. Серета Н. А. Національно-культурна маркованість лексичних одиниць у німецько-українському перекладі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2019. № 39, Т. 3. С. 79–82.
18. Скруха С. Традиції поховання козаків та цвинтарі козацької доби на місці Берестецької битви 1651 р. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/76497/32-Skruha.pdf?sequence=1> (дата останнього звернення: 24.12.2025).
19. Сливка М. І. Відтворення українських історико-культурних реалій функціонально-когнітивними відповідниками англійської мови. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2018. №35. Т. 2. С. 89–92.
20. Стоянова Т., Шевченко А. Особливості перекладу україномовного культурно-специфічного тексту англійською мовою. *Науковий вісник ПНПУ ім. К. Д. Ушинського*. 2020. № 31. С. 419–434.
21. Ткачівська М. Р. Особливості перекладу історично маркованої лексики в романі Ю. Андруховича «Коханці юстиції». *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Вип. 25. Т. 2. С. 130–136.
22. Укрліб. Бібліотека української літератури. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/> (дата останнього звернення: 24.12.2025).
23. Хавкіна О. М., Корінь К. І., Відтворення українських історичних реалій англійською мовою (на матеріалі «Історії України» О. Субтельного). *Закарпатські філологічні студії*. 2020. Вип. 14, Т. 2. С. 107–112.
24. Шевцова Д. А., Данцл Л. С. Способи відтворення реалії при перекладі творів дитячої і юнацької літератури з німецької українською мовою URL: [https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua > article > view](https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view) (дата останнього звернення: 24.12.2025).
25. Шевцова О. В. Способи еквівалентного перекладу лексичних одиниць текстів конвенцій з англійської та французької мов українською. *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. 2012. Вип. 25. С. 129–131.
26. *Ausgewählte Gedichte von Taras Schewtschenko. Aus dem Ukrainischen von Julia Virginia*. Leipzig : Xenien-Verlag, 1911. 112 S. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Shevchenko/Ausgewahlte_Gedichte_nim2.pdf (дата останнього звернення: 24.12.2025).
27. Matuzkova O., Marchenko V. Research Issues of Realia in Modern Ukrainian Translation Studies. *Writing in Romance-Germanic Philology*. 2024. P. 84–100.
28. *Wörterbuch der deutschen Sprache. Duden Online*. URL: <https://www.duden.de/woerterbuch> (дата останнього звернення: 24.12.2025).

Дата надходження статті: 20.11.2025

Дата прийняття статті: 10.12.2025

Опубліковано: 29.12.2025